

Rozdział 1

Rozważania wstępne i uwagi metodologiczne

1.1. Wybór tematu

„Krzysztof Zanussi bywa intrygujący, ale bywa też irytujący”¹, co jako artystę czyni go tym bardziej interesującym. Skryty, introwertyczny, nieustępliwy, bezkompromisowy nonkonformista – także podczas wywiadów – potrafi wejść w rolę pytającego: „Dlaczego Niemcy myślą tak idealistycznie? Nie ma receptur. Nie ma rozwiązań. Ja daję impulsy do myślenia. Moja postawa nie jest postawą pesymisty. Nadzieję pokładam w sile i w zdolnościach jednostki, by pojąć istniejące fakty i uniknąć niebezpieczeństwa asymilacji”². Reprezentuje kino autorskie, pozostaje wiernym sobie, jest w pełni świadom zagrożeń z tego płynących. Stworzył indywidualny nurt określany Zanussiańskim uniwersum³, uosabia kino otwartych pytań, a nie sklasyfikowanych odpowiedzi. Jak zaznacza Mariola Marczak: „Filmy Krzysztofa Zanussiego odzwierciedlają bowiem egzystencjalny dramat, poszukiwania nacechowane niepokojem i tęsknotą za tym, co widnieje w perspektywie dążenia [...]. Zanussi jest racjonalistą-sceptykiem, dlatego jego kino nosi ślad dramatycznego rozdarcia, wynikającego ze świadomości, że dążenie nigdy nie zostanie zwieńczone powodzeniem oraz wewnętrznego imperatywu popychającego do ciągłego ponawiania usiłowań”⁴. Niekiedy swych bohaterów kreśli na własną modłę: „Przypomina jednego ze swych bohaterów – Jana ze *Struktury*

¹ *Zanussi. Przewodnik Krytyki Politycznej*, red. Jakub Majmurek, Warszawa 2014, tekst na okładce.

² *Zanussi: Ich bin aber kein Pessimist*, „Kölnische Rundschau” 3 XII 1977 (jeśli nie zaznaczono inaczej, przekłady są dziełem autorów).

³ *Cierpienie i nadzieja w twórczości Krzysztofa Zanussiego. Tom jubileuszowy w 75. rocznicę urodzin i 45. rocznicę debiutu*, red. Andrzej Baczyński, Michał Drożdż, Michał Legan, Kraków 2015, s. 13.

⁴ Mariola Marczak, *Niepokój i tęsknota. Kino wobec wartości. O filmach Krzysztofa Zanussiego*, Olsztyn 2011, s. 483.

kryształ – zamyślonego, skrytego. Prawie nieśmiało przedstawia argumenty, o swoich pracach mówi niechętnie, uważa je za niedokończone. Wiele rzeczy w «nowoczesnym» filmie drażni go, irytuje go bezkompromisowość, szczyty doskonałości form opowiadania innych filmowców. Preferuje intymność, film dlań nie jest rzucającym się w oczy plakatem⁵. Obnażając cynizm i oportunizm (nie)ludzkich postaw, przeciwstawia im bezbronność tego, który woła: „idź wyprostowany wśród tych, co na kolanach, wśród odwróconych plecami i obalonych w proch”⁶. Nieprzejednanie reżyseruje ponad stan duchowej świadomości ogółu, choć sam zaznacza: „Bezustannie mam nadzieję, że następny film zrobię jeszcze lepiej, że może będzie ważniejszy i mądrzejszy”⁷. Kadry jego obrazów, gdzie w „centrum jego zainteresowania stał słaby, dobry człowiek, który wobec potęgi zła o mało co nie ginie”⁸, niczym slajdy, małymi kroczkami wypełniają się treścią, tworząc unikatowe kompozycje ważkich dylematów moralnych. Wrażliwy, drażliwy, dociekliwy i lojalny, z pietyzmem i jubilerską dokładnością dobiera sobie współpracowników: „racjonalista skrzyżowany z moralistą” – mówił o artyście Edward Żebrowski, „jest wybitnie inteligentny, przenikliwy” – dodawał Bolesław Michałek, „ma własny świat. I to świadczy o jego odrębności. On nie podlega wpływom” – nadmieniał Sławomir Idziak, „jego wierność, mimo że czasami moje widzenie świata i mój rodzaj ekspresji, wyobraźnia były dla niego na pewno męczące, jest dla mnie ogromną wartością” – dodawała Maja Komorowska⁹, „jest jedynym producentem na miarę naszych czasów” – podsumował Filip Bajon¹⁰. O filmie mówi, że „jest na pewno głównym zajęciem mojego życia”, o sobie samym zaś stwierdza: „Jestem jednym z niewielu, którzy mają przywilej robić to, co jest ich największą pasją”¹¹.

Świat ludzi małych jest wielki, ludzi wielkich zaś mały. Podążając tropem tego przeświadczenia, warto i trzeba czcić tych nielicznych wielkich tego świata, a co za tym idzie, powinniśmy pielęgnować ich dokonania, by nie zaprzepaścić ich dorobku, zachować go w pamięci dla terażniejszości oraz pokoleń przyszłych. Dlatego też podjęliśmy się zadania wyjątkowego, tak jak nietuzinkowy jest bohater tej książki. Przyjęliśmy ambitny cel monograficznego opracowania twórczo-

⁵ *Vor den Entscheidungen*, „Frankfurter Rundschau” 18 II 1972.

⁶ *Przesłanie Pana Cogito*, <https://fundacjaherberta.com> (22 VII 2022).

⁷ Krzysztof Zanussi – *Polens Meisterregisseur wird 80*, „Salzburger Nachrichten” 17 VI 2019.

⁸ *Kämpfe eines Klosterbruders. Nur wer zweifelt, wird erleuchtet: Dem Filmregisseur Krzysztof Zanussi zum Siebzigsten*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” 17 VI 1999.

⁹ Barbara Hollender, Zofia Turowska, *Zespół Tor*, Warszawa 2000, s. 143–146.

¹⁰ Filip Bajon, *Lekcje stylu*, w: Jadwiga Anna Łużyńska, *Artysta wobec współczesności. O Zanussim inni*, Warszawa 1996, s. 28.

¹¹ *Krzysztof Zanussi – sylwetka artysty*, z reżyserem, scenarzystą i producentem filmowym Krzysztofem Zanussim rozmawia Iga Czarnańska, Warszawa 2008, s. 19.

ści Krzysztofa Zanussiego dotyczącej krajów niemieckiego obszaru językowego. Praca ta nie jest jednak całościową monografią, obejmującą kompleksowo cały dorobek reżysera, a jedynie egzegezą skupiającą uwagę badawczą na konkretnej problematyce – zagadnieniach niemieckojęzycznych. Ograniczenia, także czasowe, uniemożliwiają podjęcie trudu kompletnego, zbiorczego i drobiazgowego naświetlenia wszelkich prac reżysera. Sumienne i rzetelne opracowanie tylko omówionego tu wycinka twórczości artysty jest w swych prymarnych założeniach i tak niezwykle pracochłonne, wymagało wielogodzinnych kwerend archiwalnych, wytrwałości i docieklivosti w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania dotychczas niepostawione. W trosce o naukową rzetelność wariantu całościowej wykładni twórczości Krzysztofa Zanussiego, opatrzonej stosownymi komentarzami, nie brano pod uwagę, niemniej jednak w przyszłości i przy wsparciu innych ośrodków naukowych tę lukę badawczą warto zapełnić.

Zdziwienia nie budzi fakt, że wielki artysta, bez wątplenia najznamienszy wśród obecnie żyjących polskich reżyserów, o tak wszechstronnym spektrum osiągnięć artystycznych, doczekał się wielu publikacji na temat własnej twórczości czy też sam jest ich autorem. Książki te należy podzielić na:

– **wywiady:**

Bigos nie zginie!... W rodzinnej Europie, rozmawia Dorota Maciejewska (2003),
Krzysztof Zanussi – sylwetka artysty, rozmawia Iga Czarnawska (2008),
Zanussi. Przewodnik Krytyki Politycznej (2014),
Życie rodzinne Zanussich. Rozmowy z Elżbietą i Krzysztofem Barbary Gruszki-Zych (2019),
Samotność Fausta. Krzysztof Zanussi w rozmowie z Jackiem Moskwą (2023),

– **prace autorstwa artysty:**

O montażu w filmie amatorskim (1968),
Nowele filmowe (1976),
Rozmowy o filmie amatorskim (1978),
Scenariusze filmowe (1978),
Scenariusze filmowe II (1985),
Scenariusze filmowe III (1992),
Scenariusze filmowe IV (1998),
Między jarmarkiem a salonem (1999),
Pora umierać. Wspomnienia, refleksje, anegdoty (1999),
Wielbłąd i ucho igielne (2001),
Strategie życia, czyli jak zjeść ciastko i je mieć (2015),
Uczyń ze swojego życia arcydzieło (2018),
Czy warto umierać za smartfona? (2021),
Filmy, których już nie nakręcę (2022),

scenariusze filmowe pojedynczych filmów oraz unikatowe, kieszonkowe, wydane w kilkudziesięciu egzemplarzach *Przygotowanie do realizacji filmów amatorskich* (b.d.), a także inne publikacje.

Pośród książek poświęconych twórczości Krzysztofa Zanussiego na najwyższe wyróżnienie zasługuje napisana z największą pieczołowitością i dbałością o szczegól pozycja *Niepokój i tęsknota. Kino wobec wartości. O filmach Krzysztofa Zanussiego* Marioli Marczak, będąca jednym z filarów niniejszej publikacji. Monografistka Krzysztofa Zanussiego podjęła ogromny trud uporządkowania filmowej twórczości artysty, w tym także jego filmów amatorskich oraz powstałych w okresie studiów. Jest to praca wykonana z zegarmistrzowską precyzją, drobiazgowo opisująca poszczególne obrazy artysty, uzupełniona o spis bibliograficzny wywiadów i publikacji prasowych. Książka, z wzorcowo opracowanym aparatem naukowym, tworzy logiczną kompozycję, zamykającą się czasowo w 2010 roku.

Przygotowując niniejszą monografię, z dużym zainteresowaniem sięgnęliśmy po publikację *Einige Besonderheiten im Figurenaufbau von Krzysztof Zanussi an ausgewählten Filmen*, w której jej autorka Andrea Klonower z benedyktyńską dokładnością analizuje kreowanie bohaterów przez reżysera. Kolejną pomocą podczas pracy nad tą publikacją były także dwa niezwykle ważne teksty: artykuł Ewy Ciszewskiej i Marty Kasprzak *Zagraniczna twórczość Krzysztofa Zanussiego w okresie PRL-u. Konteksty i konsekwencje współpracy z niemieckimi producentami telewizyjnymi*¹², zawierający wiele odniesień interpretacyjnych do wybranych filmów Zanussiego z krajów niemieckiego obszaru językowego, oraz przeprowadzony przez Ewę Ciszewską wywiad: *Filmowiec nie może działać wyłącznie lokalnie. Z Krzysztofem Zanussim o współpracy z kinematografią niemiecką*¹³. Trudno dostępnymi, acz absolutnie niezbędnymi podstawami dla niniejszej książki są: studium *Zespół TOR* Barbary Hollender i Zofii Turowskiej (2000) oraz powstała na Uniwersytecie Humboldtów dysertacja Kingi Piątkowskiej *Das Kino der VRP im DDR-Alltag* (2011). Cenną publikacją jest również zbiór artykułów naukowych zawartych w księdze pamiątkowej pt. *Cierpienie i nadzieja w twórczości filmowej Krzysztofa Zanussiego* pod redakcją ks. Andrzeja Baczyńskiego, ks. Michała Drożdża oraz Michała Legana OSPPE (2015), stanowiący podparty naukową egzegezą pejzaż twórczości artysty. Merytoryczną podstawą i intelektualną pożywką dla niniejszego zamierzenia naukowego stała się również publikacja Marcina Marona *Romantyzm i kino. Idee i wyobrażenia romantyczne w filmach polskich reżyserów z lat 1947–1990* (2019), będąca niesłychanie precyzyjnym, analitycznym studium filmowych przypadków i wypadkowych kina polskiego w tych latach. Przywołana

¹² „Kwartalnik Filmowy” 2018, nr 103, s. 138–153.

¹³ „Images. The International Journal of European Film, Performing Arts and Audiovisual Communication” 23, 2018, nr 32, s. 177–184.

lista będzie niepełna, jeśli nie uzupełnimy jej o niezwykle cenne, wnikliwie opracowanie Sławomira Bobowskiego (autor doktoryzował się na podstawie pracy o twórczości reżysera) pt. *Dyskurs filmowy Zanussiego* (1996), nazywającego swego bohatera „Mistrzem kina autorskiego”¹⁴ i – co istotniejsze – wskazującego na unikatowość jego realizacji filmowych. Badacz podkreśla bowiem: „Należy on do tego typu twórców kina, co do których można obawiać się, że są skazani na wyginięcie, ponieważ tworzą coraz mniej modne w zhedonizowanej kulturze zachodniej kino autorskie”¹⁵. O ile wrocławski filmoznawca sam skoncentrował się na egzemplifikacji dyskursu artystycznego reżysera, o tyle Jadwiga Anna Łużyńska w książce *Artysta wobec współczesności. O Zanussim inni* (1996) pozwoliła właśnie innym zaprezentować metody twórcze reżysera. Wśród wielu zaproszonych do rozmowy i poproszonych o przybliżenie swoich odczuć związanych z pracą artystyczną Krzysztofa Zanussiego znaleźli się reżyserzy (Krzysztof Kiesłowski, Agnieszka Holland, Filip Bajon), aktorki (Maja Komorowska, Krystyna Janda), aktorzy (Daniel Olbrychski, Zbigniew Zapasiewicz), duchowni (ks. Adam Lepa, ks. Jan Twardowski), literaci (Andrzej Szczypiorski), kompozytorzy (Witold Lutosławski) i inne znane postaci. Dziełem niezwykłym, gdyż przedstawiającym dwóch wybitnych Polaków na kartach fenomenalnej publikacji, jest *Wojtyła/Zanussi. „Osoba i czyn” w filmie* Michała Legana (2019), koncentrującym się na „fundamentalnej inspiracji łączącej myśl K. Wojtyły i K. Zanussiego, oraz sposobów wyrażania owej fundamentalnej inspiracji dwoma – jakże odległymi od siebie – językami: językiem filmu (Zanussi) i naukowej, filozoficzno-teologicznej dysertacji (Wojtyła)”¹⁶.

Nie można także nie wspomnieć o jakże cennych publikacjach Bożeny Janickiej, Kazimierza Świegockiego i Dobrochny Dabert. Pierwsza z wymienionych w pracy *Więcej niż kino* (2016) wydobywa jeden jeszcze atrybut reżysera – zdolności nawigacyjne – pisząc: „Gdy nasze kino osiadało na mieliźnie, brał je na hol jakiś statek liniowy czy pancernik. Dwóch wczesnych filmów Krzysztofa Zanussiego *Struktury kryształu* i *Iluminacji* nie da się wpisać w tę metaforę, chociaż dokonały czegoś podobnego: pokazały, gdzie płynie podwodny prąd”¹⁷. Odmiennym tropem podąża drugi z przytoczonych autorów, ukierunkowując percepcję odbiorcy na konflikt Zanussi – krytycy, który, wedle autora: „nie mieści się na płaszczyźnie ocen artystycznych, ale polega na frontalnym zderzeniu się dwu przeciwstawnych modeli wartości. Zasięgiem swym obejmuje

¹⁴ Sławomir Bobowski, *Dyskurs kinowy Zanussiego*, Wrocław 1996, s. 9.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Michał Legan, *Wojtyła/Zanussi. „Osoba i czyn” w filmie*, Częstochowa 2019, s. 9.

¹⁷ Bożena Janicka, *Więcej niż kino*, Kraków 2016, s. 371.

więc w istocie rzeczy sprawy pozaartystyczne”¹⁸. Nośność innego jeszcze zagadnienia uwydatnia się w publikacji *Kino moralnego niepokoju* autorstwa trzeciej z wymienionych powyżej, mianowicie fundamentalnej opozycji reżyserów tego nurtu z ideologicznie krańcowo odmiennie myślącymi cenzorami. Jak zaznacza literaturoznawczyni: „Zanussi traktował relacje twórcy z cenzorem jako «targowanie»”¹⁹, a w szerszym kontekście kwestię tę przedstawia on sam w szkicu *PRL zza kamery*, zamieszczonym w zbiorze *Spór o PRL*, który ukazał się drukiem w wydawnictwie Znak w Krakowie w 1996 roku. Podczas pracy nad niniejszą książką sięgnięto ponadto po publikacje *Klassiker des polnischen Films* pod redakcją Christiana Kampköttera, Petera Klimczaka i Christera Petersena²⁰ oraz *Der Polnische Film. Von seinen Anfängen bis zur Gegenwart* pod redakcją Konrada Klejsy, Schammy Schahadat i Margarete Wach²¹.

W przededniu sześćdziesiątych urodzin Krzysztofa Zanussiego ukazała się publikacja *Kino Krzysztofa Zanussiego* (1999), skompilowana z kilku elementów: wywiad, artykuły, filmografia połączona z fotoalbumem oraz fragmentami recenzji i zbiór sztuk dramatycznych, w opracowaniu Joanny i Waldemara Piątków oraz Stanisława Zawislińskiego. Jest ona cenna w dwojnasób, gdyż poza wartościowymi treściami wprowadza też pewien porządek do przestrzeni inscenizacji teatralnych reżysera.

Krzysztof Zanussi jest ponadto bohaterem kilku filmów dokumentalnych. Warto i trzeba przywołać tu obraz dokumentalistki Grażyny Banaszekiewicz *Struktura człowieka* z 1989 roku, dokument Krzysztofa Tchórzewskiego *Niepokój* z 2004 roku, a także poświęcony filmowcowi oraz powstający równolegle do niniejszej publikacji film dokumentalny dla kanału telewizyjnego ARTE w reżyserii Andrzeja Wolskiego.

Kolejnym świadectwem skali umiędzynarodowienia i artystycznej rangi Krzysztofa Zanussiego są publikacje zagraniczne poświęcone jego twórczości. Można je podzielić na:

– **scenariusze filmowe wydane za granicą:**

Struktura kryształu w zbiorze pofestiwalowym *Mostra Internazionale del Nuovo Cinema Pesaro, 10–17 settembre 1970*,

¹⁸ Kazimierz Świegocki, *O filmie według wartości*, w: *idem, Od romantyzmu do postmodernizmu. Wybrane szkice literackie z lat 1970–2003*, Warszawa 2006, s. 351.

¹⁹ Dobrochna Dabert, *Cenzura: relacje, zależności i konsekwencje*, w: *eadem, Kino moralnego niepokoju. Wokół wybranych problemów poetyki i etyki*, Poznań 2003, s. 83.

²⁰ *Klassiker des polnischen Films*, red. Christian Kampkötter, Peter Klimczak, Christer Petersen, Marburg 2015 (*Klassiker des europäischen Films*, 1).

²¹ *Der Polnische Film. Von seinen Anfängen bis zur Gegenwart*, red. Konrad Klejsa, Schamma Schahadat, Margarete Wach, Marburg 2013.

Das Jahr der ruhigen Sonne, Berlin 1985²²,
 Pörös Géza, *Illuminációk. Krzysztof Zanussi filmjeiről*, Tatabánya 1991,
Wherever You Are, Kolkata 1992 (wyd. przez Seagull Books),
Krzysztof Zanussi Védőszinek Filmnovellák, Budapest 1994,
In Full Gallop and Six Other Screenplays, tłum. Charles S. Kraszewski, Lehman 2001,

– książki oraz zbiory poświęcone artyście:

Zanussi: Sei film, Bologna 1978,
 Paolo D'Agostini, *Krzysztof Zanussi*, Firenze 1980 (Il Castoro cinema, 75),
Krzysztof Zanussi: un rigorista nella fortezza assediata, red. Marco Jodice, Firenze 1982,
 „Études cinématographiques” 156–158, 1987: *Krzysztof Zanussi*,
*Cultural Identity versus European Demands. Sources of Inspiration Lecture. Krzysztof
 Zanussi. 30 May 1993, Amsterdam, Amsterdam 1993*,
 Кшиштоф Занусси, *Пора умирать. Воспоминания, размышления, анекдоты*,
 Москва 2005,
 Krzysztof Zanussi, *Tempo de morire. Ricordi, riflessioni, aneddoti*, Milano 2009²³,
Krzysztof Zanussi rencontre(s), Paris 2015,
 Krzysztof Zanussi, *It's Time to Die*, tłum. Anna Piwowska, Stephen Davies,
 Warsaw 2016²⁴,
 Pörös Géza, *Krzysztof Zanussi világa: utazások, találkozáások, megvilágosodások*,
 Budapest 2016,
 Кшиштоф Занусси, *Време да се мре*, Sofia 2016,
 Krzysztof Zanussi, *Gyvenimo strategijos*, Vilnius 2018,
 Кшиштоф Занусси, *Александр Красовицкий Императив*, Харьков 2018,
 Krzysztof Zanussi, *Film I Will Never Do*, Warszawa 2021.

Krzysztof Zanussi jawi się w naszej przestrzeni kulturowej jako reżyser filmowy. Taka refleksja nasuwa się automatycznie, gdyż artysta jest w Polsce znany jako twórca kilkudziesięciu filmów i zaledwie kilku przedstawień teatralnych. Ten obraz nie jest jednak zbieżny z jego europejskim wizerunkiem. We Włoszech, Niemczech czy Francji uchodzi on za reżysera tak filmowego, jak i teatralnego, poza granicami naszego kraju jest bowiem uznanym twórcą kilkudziesięciu przedstawień wystawionych w teatrach, i są to przedstawienia zaliczane do sukcesów scenicznych minionych dekad. Toteż jest wielkim honorem

²² Odnotowania wymaga, że książka ta, choć swoim tytułem sygnalizuje odniesienie do jednego tylko filmu – *Rok spokojnego słońca* – w rzeczywistości składa się z kilku scenariuszy filmowych, poza wspomnianymi są to także: *Spirala*, *Constans*, *Kontrakt* i *Drogi pośród nocy*.

²³ Jest to włoskojęzyczna wersja *Pora umierać*.

²⁴ Jest to angielskojęzyczna wersja *Pora umierać*.

nie tyle „zrecenzowanie” (byłoby to słowo w kontekście analizy tego materiału empirycznego, najogólniej rzecz ujmując, pewną niestosownością), ile analityczne uporządkowanie i usystematyzowanie dokonań artystycznych Krzysztofa Zanussiego, przede wszystkim jako twórcy w niemieckojęzycznej przestrzeni kulturowej, a także przybliżenie nam, Polakom, zagadnień z zakresu literatur i kultur niemieckojęzycznych, jak również przenikania się kultury polskiej i niemieckiej, ich dialogu, transferu kulturowego, zachodzących między nimi kulturowych transgresji. Dlatego też już na wstępie warto – i trzeba – zaznaczyć, że niniejsza monografia nie jest „recenzją”, gdyż być nią nie może, stanowi natomiast refleksyjny zbiór owych dokonań. W tym celu podjęto trud odnalezienia i wyselekcjonowania źródeł mogących stanowić dla tej publikacji materiał empiryczny. Literaturę fachową uzupełniono doniesieniami prasowymi, szeroko tematycznie związanymi z osobą Krzysztofa Zanussiego w kontekście interkulturowych form jego aktywności, albumami okolicznościowymi, także drukami ulotnymi, recenzjami, powstałymi z jego udziałem. Wynikiem owych poszukiwań są poniższe rozważania, uporządkowane w pięciu rozdziałach, tworzących wraz z podsumowaniem spójną całość.

1.2. Struktura książki

Niniejsza publikacja podzielona została na pięć rozdziałów, poprzedzonych *Przedśłowiem* i zakończonych *Posłowiem*. W pierwszym – *Rozważania wstępne i uwagi metodologiczne* – czytelnicy odnajdą wskazówki strukturalne dotyczące podziału monografii, rozważania metodologiczne, określenie celu wydania niniejszej książki, postawione pytania badawcze oraz objaśnienia dotyczące stosowanych w niej kluczowych pojęć. Rozdział drugi – *Film* – jest komponentem wiodącym. Nie jest kolejnym uporządkowanym opisem filmów reżysera, gdyż są już publikacje książkowe tak pomyślane. Wartością dodaną do istniejących już pozycji tego rodzaju, w których omawia się wśród innych osiągnięć wątki krajów niemieckiego obszaru językowego, jest całościowe przedstawienie percepcji twórczości filmowej reżysera w Niemczech Wschodnich i Zachodnich, a następnie w zjednoczonym w 1990 roku państwie. Nieco miejsca poświęcono również rozważaniom nad twórczością artysty w obrębie filmu polskiego na wybranych przykładach, towarzyszącym głównemu nurtowi publikacji, a zakreślonym w jego twórczości w krajach niemieckiego obszaru językowego i osadzonym w fundamentalnych założeniach monografii. Obszerny podrozdział poświęcono zagadnieniom komparatystycznym, konfrontującym twórczość rodzimą i niemieckojęzyczną na wybranych przykładach filmowych. Fragment ten oparto na motywach literackich wywodzących się z niemieckiej przestrzeni kulturowej, trwale obecnych w twórczości reżysera, niezależnie od kraju powstania

i dystrybucji filmu. W rozdziale tym znajdują się – poza recenzjami filmów zrealizowanych we współpracy z niemieckimi producentami filmowymi – także odnalezione recenzje innych filmów Krzysztofa Zanussiego, emitowanych tak w byłej NRD, jak i RFN. Kompletna lista filmów powstałych przy współudziale niemieckich producentów, obrazy pozostające w związku tematycznym z niemieckojęzyczną przestrzenią kulturową, których producentem lub konsultantem był Krzysztof Zanussi, oraz lista inscenizacji teatralnych i operowych dołączona została do rozdziału *Rozważania wstępne i uwagi metodologiczne*. Kolejny, trzeci rozdział, pt. *Teatr*, stanowi przeciwagę dla rozdziału drugiego, tak jak książka dopełniając wizerunek reżysera w Niemczech jako nie tylko filmowca. Krzysztof Zanussi stawał w Niemczech kilkunastokrotnie po drugiej stronie rampy – znacznie częściej niż w Polsce, wyreżyserował bez mała pięćdziesiąt przedstawień teatralnych na całym świecie. Jako że odbiór twórczości teatralnej w Niemczech jest wartością nową, sięgnięto w zasadzie wyłącznie po recenzje prasowe, które w okazałej liczbie około pięciuset z różnych gazet i czasopism obrazują spektrum kreatywności artysty. Częścią tego rozdziału jest również podrozdział *Opera*. Na tym polu, podobnie jak w przypadku teatru, liczba zmagających kreacyjnych reżysera przewyższa ich ilość w rodzimej przestrzeni kulturowej. Przedostatni rozdział nosi tytuł *Miscellanea* i zawiera rozmowy z przedstawicielami środowisk teatralno-filmowych w Niemczech, którzy retrospektywnie relacjonują współpracę z Krzysztofem Zanussim, oraz kompletną i usystematyzowaną listę nagród filmowych, które otrzymał do chwili oddania książki do druku. *Podsumowanie czyli zakończenie* jest ostatnim, piątym rozdziałem, który razem z *Posłowiem* oraz częścią ikonograficzną dopełnia tę monografię.

Niniejsza praca jest próbą przybliżenia twórczości Krzysztofa Zanussiego w krajach niemieckiego obszaru językowego w formie monograficznego szkicu, ale nie całościowej monografii w postaci kroniki. Publikacja stanowi esencję tej jakże rozległej działalności reżysera. Przyświecała nam też chęć zrównoważenia wizerunku twórcy jako reżysera wyłącznie filmowego poprzez scharakteryzowanie jego obszernej działalności na niwie teatralnej. W porównaniu do monografii Marioli Marczak niniejsza publikacja jest z jednej strony – w kontekście filmowej twórczości Krzysztofa Zanussiego – pewną jej rewitalizacją, niemniej wartością dodaną przedłożonego zamysłu badawczego jest wyselekcjonowanie filmów powstałych we współpracy z niemieckojęzycznymi koncernami filmowymi, jak i tych, których był producentem lub koproducentem bądź konsultantem. W dużej mierze skupiamy się też na percepcji twórczości filmowej reżysera w Niemczech, Austrii oraz Szwajcarii i – co niezwykle istotne – w byłej NRD, gdzie Krzysztof Zanussi miał ugruntowaną pozycję. Niemniej jednak kluczowym dodatkiem – rzeczą zupełnie nową w obszarze badań nad twórczością artysty – jest okazały rozdział poświęcony uporządkowaniu oraz analizie

jego prac teatralnych i operowych w krajach niemieckiego obszaru kulturowego, równoległe z karierą filmową przezeń rozwijanych. Kierując się tymi założeniami, jako podstawowe cele definiujemy przedstawienie percepcji filmowej twórczości Krzysztofa Zanussiego w byłej NRD (1), w RFN przed zjednoczeniem Niemiec i po 1990 roku (2) oraz w Austrii i Szwajcarii (3), a także zaprezentowanie twórczości filmowej Krzysztofa Zanussiego w kontekście komparatystycznym na wybranych przykładach (4) oraz jego dzieł teatralnych w RFN przed i po 1990 roku (5), jak również ich percepcji (6).

Potrzebę napisania tego typu monografii podkreśla przeświadczenie, że naukowym obowiązkiem jest wypełnienie luki badawczej poprzez całościowe przybliżenie twórczości artysty w krajach niemieckiego obszaru językowego, a także dywersyfikacja i uporządkowanie wszystkich pól twórczych reżysera. Jego prace obejmują – w warstwie artystycznej – film z podziałem na obrazy telewizyjne i kinowe oraz te objęte opieką producencką, teatr i operę. Uzupełnia je różnorodna i szeroko zakrojona działalność pozatwórcza Krzysztofa Zanussiego. Mieszczą się w niej wykłady w szkołach artystycznych w Niemczech, Austrii i Szwajcarii, co w przypadku artysty miary Krzysztofa Zanussiego jest normą, a także spotkania z widzami oraz inicjatywy podejmowane na rzecz zbliżenia polsko-niemieckiego w wielu obszarach. Kluczowymi rozdziałami monografii są te odnoszące się bezpośrednio do warstwy twórczej reżysera: filmu, teatru, opery.

Filmy telewizyjne zrealizowane we współpracy z niemieckimi producentami oraz koprodukcje, reżyseria:

- 1970 *Die Rolle (Rola)*, film TV, RFN,
- 1972 *Hipoteza (Hipoteza)*, film TV, RFN,
- 1975 *Der Nachtdienst (Miłosierdzie płatne z góry)*, film TV, RFN,
- 1977 *Anatomiestunde (Lekcja anatomii)*, film TV, RFN,
- 1977 *Haus der Frauen (Dom kobiet)*, film TV, RFN,
- 1977 *Lutosławski, Penderecki, Baird*, dokument, RFN,
- 1979 *Mein Krakau (Mój Kraków)*, dokument, RFN,
- 1981 *Die Versuchung (Pokuszenie)*, film TV, RFN, Szwajcaria,
- 1983/1984 *Blaubart (Sinobrody)*, film TV, RFN, Szwajcaria,
- 1987 *Erloschene Zeiten (Wygaste czasy)*, także jako *Lied der toten Kinder (Pieśń umarłych dzieci)*, film TV, RFN,
- 1990 *Das lange Gespräch mit dem Vogel (Długa rozmowa z ptakiem)*, film TV, RFN, Wielka Brytania,
- 1991 *Obrazy i dźwięki. O muzyce Wojciecha Kilara (Bild und Klang)*, dokument, RFN, Polska,
- 1991 *Yeltzin. My Russia (Der neue Zar), (Jaka Rosja?)*, dokument, Polska, RFN, Francja, Rosja,